

АБДУВОХИДОВ Абдулло

Ўзбекистон халқаро ислом академияси

2-босқич докторанти

E-mail: abdullohabdovohidov93@gmail.com

АБУ ЛАЙС САМАРҚАНДИЙНИНГ МОВАРОУННАХРДАГИ ФИҚҲ ВА КАЛОМ ИЛМЛАРИ РИВОЖИГА ҚЎШГАН ҲИССАСИ

ВКЛАД АБУ ЛАЙСА САМАРКАНДИ В РАЗВИТИЕ НАУКОВ ФИКХ И КАЛАМ В МАВАРАННАХРЕ

ABU LAYTH SAMARKANDI'S CONTRIBUTION TO THE DEVELOPMENT OF FIQH AND THEOLOGY IN MAWARANNAHR

Аннотация. Мовароуннахрда ижод қилган машҳур ҳанафий уламоларидан бири аллома Абу Лайс Самарқандий ҳаёти ва илмий фаолияти юртимиз ва чет эл тадқиқотчилари томонидан кенг тадқиқ этилган. Мазкур тадқиқотларнинг катта қисмида олимни машҳур фақиҳ ва муфасссир сифатида қўришимиз мумкин. Ушбу мақолада Абу Лайс Самарқандийнинг калом илмига оид илмий меросини ўрганишга алоҳида аҳамият берилган. Самарқандийни ҳанафий-мотуридий олимларидан бири сифатида мотуридия таълимоти ривожига қўшган ҳиссаси очиб берилган.

Калит сўзлар: Самарқандий, фиқҳ, калом, ҳанафий-мотуридий, манба, рисола, имон, имон шартлари, тавҳид.

Аннотация. Жизнь и научная деятельность одного из ханафитских ученых Мавераннахра, ученого Абу Лайса Самарканди, широко изучается не только исследователями нашего государства, но и зарубежными. Во множестве этих исследованиях ученый представлен как известный факих и комментатор. В данной статье особое внимание уделяется изучению аспектов научной деятельности Абу Лайса Самарканди в области исламской теологии. Раскрыт его вклад в развитии мотуридия как одного из ученых ханафи-мотуридия.

Ключевые слова: Самарканди, фикх, калам, ханафи-матуриди, источник, трактат, вера, условия веры, монотеизм.

Annotation. The life and scientific activity of one of the Hanafi scholars of Mawarannahr; the scholar Abu

Layth Samarkandi, has been widely studied by many researchers. In these studies, the scholar is presented as a famous jurist and commentator. This article pays special attention to the study of the aspects of Abu Layth Samarkandi's scientific activity in theology. His contribution to the development of Moturidism as one of the Hanafi-Moturidi scholars was revealed.

Keywords: Samarkandi, fiqh, kalam, hanafi-maturidi, source, treatise, faith, conditions of faith, monotheism.

КИРИШ

Абу Лайс Самарқандий Мовароуннахрда ислом илмларининг калом, фиқҳ, ҳадис, тафсир, луғат ва тарих каби илм соҳалари ривожланган даврда яшади. У Самарқандда туғилиб, ушбу шаҳарда улғайди. Самарқанд фиқҳ ва калом мактаби вакилларида илм ўрганиб, етук олим бўлиб танилди. У дастлаб отаси Муҳаммад ибн Иброҳим Тусийдан таълим олади. Ундан сўнг эса замонасининг фақиҳлари Абу Жаъфар Ҳиндувоний, Халил ибн Аҳмад Қози Сажний, Муҳаммад ибн Фазл ва бошқа устозлардан ҳадис, калом ва тафсир илмларидан таҳсил олади [1, 76]. Шунингдек, Балх, Бухоро, Бағдод каби шаҳарларга у ердаги уламолардан илм олиш учун бир қанча сафарлар қилади.

Самарқандий устози Абу Жаъфар Ҳиндувоний орқали ҳанафий фақиҳлари шажарасида, Абу Мансур Мотуридий орқали эса ҳанафий-мотуридий вакиллари шажарасида мустаҳкам ўрин эгаллайди. Ушбу икки шажара эса билвосита мазҳаб асосчиси Имом Абу Ҳанифага етиб боради.

Кўп йиллик риёзат ва илм йўлидаги заҳматлар натижаси ўлароқ Самарқандий фиқҳ, калом, ваъз, зуҳд ва тафсир борасида машҳур олим бўлиб танилади. Шундан сўнг Аллома устоз-шогирдлик анъанасини давом эттириб, умрининг охирига қадар кўплаб илм толибларига устозлик қилади. Улар орасида Лукмон ибн Ҳаким Фарғоний, Абу Молик Наъим Хатиб, Муҳаммад ибн Абдурахмон Зубайрий, Абу Саҳл Аҳмад ибн Муҳаммад, Абу Абдуллоҳ Тоҳир ибн Муҳаммад ибн Аҳмад ибн Наср Ҳаддодий каби етук олимлар етишиб чикди [2, 79].

АСОСИЙ ҚИСМ

Абу Лайс араб тили билан бир қаторда форс тилини ҳам мукамал билган. Икки тилда кўплаб асарлар таълиф этган. Шунингдек, олим ўзининг “Баҳр ал-улум” тафсирида оятлардаги

сўзларнинг луғавий маънолари, жумлаларнинг фалсафий жиҳатларини ҳамда баъзи оятларнинг тиббий фойдаларини ҳам келтириб ўтган.

Самарқандийнинг тафсир, фикҳ, усул ад-дин (калом), тасаввуф (зуҳд ва рақоик) илмларига оид китоблари маълум ва машҳур. Жумладан: тафсир илмига оид “Баҳр ал-улум” (“Илмлар денгизи”) асари. Ушбу асар “Тафсири Самарқандий”, “Тафсир Аби Лайс Самарқандий” ва “Тафсир ал-Қуръон” номлари билан машҳур [9]. Мазкур асарнинг “Баҳр ал-улум” деб номланган замонавий нашрлари 1985-1986 йилларда Бағдодда ва 1993, 1997 йилларда Байрутда амалга оширилган [3, 1/7].

Олим бир қатор фикҳ илмига оид асарлар ёзган. Жумладан, “Хизона ал-фикҳ” (“Фикҳ хазиналари”) асари. Бу асарда ҳанафий фикҳига оид масалаларнинг мухтасар таърифи берилган. Унинг 1467 ва 1814 йилда кўчирилган икки қўлёзмаси ЎзР ФА Шарқшунослик институтида сақланади. Асар Салоҳиддин Нохий томонидан тадқиқ этилиб, 1965-1967 йилларда Бағдодда унинг замонавий нашри амалга оширилган.

“Уюн ал-масоил” (“Масалаларнинг манбалари”) асари. Бу асарда Самарқандий ҳанафий фикҳига оид назарий масалаларни жамланган. Асарда Абу Ҳанифа ва у кишининг шогирдларидан бошлаб то олим яшаган даврга қадар бўлган вақт оралиғида яшаган ҳанафий уламолари томонидан келтириб ўтилган масалалар зикр этилган. Мазкур асар Абдураззоқ Қодирий томонидан 1960 йилда Ҳайдарободда, Салоҳиддин Нохий томонидан эса 1965-1967 йилларда Бағдодда нашр этилган [4,5]. Котиб Чалабий мазкур асарга Алоуддин Усмандий томонидан шарҳ ёзилганини таъкидлаган.

“Муқаддима Абу Лайс” (“Абу Лайс муқаддимаси”) асари. Ушбу асар “Муқаддима фи ас-солат” ва “Муқаддима фи ал-фикҳ” каби номлар билан аталади. Ушбу асар намоз ва унга тегишли масалаларни ўзида жамлаган. Баъзи ақидавий масалалар ҳам баён этилган. Асарга кейинги аср ҳанафий уламолари томонидан бир нечта шарҳ ва изоҳлар ёзилган. Жумладан, Ҳасан Тулунийнинг “Шарҳ муқаддима Аби Лайс фи ал-фикҳ”, Муслихуддин ибн Мустафо ибн Айдоғмушнинг “ат-Тавзиҳ аъла муқаддима ас-солат ли Аби Лайс ас-Самарқандий” номли шарҳлари, Тождидин ибн Арабшоҳ томонидан амалга оширилган назмий баёни мавжуд. Асар 1962 йилда Варшавада Ананиаз Зажазковский томонидан, 1987 йилда Измирда Режеб Топарли томонидан нашр этилган.

“Ан-Навозил” (“Нозил бўлганлар”) асари. Унинг “ал-Фатово”, “ан-Навозил мин ал-фатово”, “Фатово ан-навозил” ва “Мухтарат ан-навозил” каби номлар билан ҳам аталгани маълум. Бу асар фатволар ҳақидаги китоб бўлиб, Мовароуннаҳрда фатво жанрида ёзилган илк манбалардан бири саналади. Кейинги аср олимлари ушбу асар асосида ўз фатво тўпламларини ёзишган. 1936 йилда Ҳайдарободда асарнинг араб тилидаги замонавий нашри амалга оширилган.

“Таъсис ан-назоир ал-фикҳия” (“Фикҳ намуналарини таъсис этиш”) асари. Ушбу асар ҳам олимнинг ҳанафий фуруъ ал-фикҳ илмига оид асарларидан бири ҳисобланади.

“Ал-Мабсут” (“Батафсил баён этилган”) асари. Фуруъ ал-фикҳ илмига оид китоб. Ҳанафий фикҳи тарихида 9 та “Мабсут” номли асарлар ёзилган. Жумладан, Имом Сарахсий, Шамсул-аймма Ҳалвоний, Ҳохарзода Бухорий, Фахрулислом Паздавӣ, Носируддин Самарқандий каби фақиҳларнинг шу номдаги китоблари маълум.

“Ан-Наводир ал-муқаяда” (“Қайдланган ажиб нарсалар”) асари. Самарқандий мазкур асарида ҳанафий фикҳига оид нодир масалаларни жамлаган.

“Шарҳ ал-жомеъ ал-кабир” (“Катта тўпلام шарҳи”) ва “Шарҳ ал-жомеъ ас-сағир” (“Кичик тўпلام шарҳи”) асарлари. Ҳанафий мазҳаби асосчиларидан бири имом Муҳаммад ибн Ҳасан Шайбонийнинг “ал-Жомеъ ал-кабир” ва “ал-Жомеъ ас-сағир” асарларига ёзилган шарҳ.

“Муқаддима фи баён ал-кабоир вас-сағоир” (“Катта ва кичик амаллар баёни ҳақида муқаддима”) асари. Тақабот китобларида Самарқандийнинг шу номда китоби мавжудлиги келтириб ўтилган.

“Фатово Аби Лайс” (“Абу Лайс фатволари”) асари. Олим ушбу асарида ҳанафий фикҳига оид фатволарни жамлаган.

“Мухталаф ар-ривоя” (“Ривоятлардаги қарама-қаршиликлар”) асари. Мазкур асар мужтаҳидлар орасида мавжуд фарқли фикҳий қонун-қоидалар ва ихтилофли масалаларни ўзида жамлаган. Ушбу асар хилоф илмига оид мўътабар манба бўлиб, Нажмуддин Насафийнинг “ал-Манзума” асари мазкур асарнинг шарҳи саналади. “Мухталаф ар-ривоя” асари Абдурахмон ибн Муборак Фараж томонидан 2005 йил Ар-Риёзда нашр этилган [5,7].

Абу Лайс Самарқандийнинг тасаввуф илмига оид асарлари қаторида “Танбеҳ ал-

ғофилин” (“Ғофилларга огоҳлантириш”) асарини санагш мумкин. Мазкур асар 94 бобдан иборат бўлиб, унда Пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссаломнинг сўзлари ҳамда салафи солиҳларнинг ваъз-насиҳатлари жамланган. Китобда ақида, ибодат, одоб-ахлоқ, Қуръон ва рамазон ойининг фазилати, ота-онанинг ўз болалари олдидаги ҳуқуқ ва мажбуриятлари, боланинг ўз ота-онаси олдидаги мажбуриятлари, шароб ичишдан, ёлғон сўзлашдан, ҳасад қилишдан қайтариш, етимларга хайру саховат, раҳм-шафқатли бўлиш, касбнинг фазилатлари, ҳалол меҳнат қилиш каби боблар ёритилган. “Танбеҳ ал-ғофилин”нинг Бухоро амири Ҳайдар (1800–1826) топшириғи билан 1873 йил кўчирилган қўлёзмалари ЎзР ФА Шарқшунослик институтида сақланади. Асар 1886, 1189, 1892, 1894, 1897, 1901 йилларда Қоҳирада, 1869 йилда Калкуттада, 1887 йилда Бомбейда, 1983 йилда Байрутда, 1985 йилда эса Дамашқда қайта-қайта нашр этилган. Шунингдек, Ўзбекистонда асар бир неча марта ўзбек тилида нашр этилган.

“Бўстон ал-орифин” (“Орифлар бўстони”) асари. Бу китоб ахлоқ ва тарбияга оид муҳим манба бўлиб, унда таълим-тарбияга оид кўп ривоятлар, тарихий воқеалар, ҳикоялар ва ҳадислар келтирилган. Асар 159 бобдан иборат бўлиб, унда илм ўрганиш, салом бериш, овқатланиш одоби, ичимликлар, табобат, илм ва адаб фазилатлари каби боблар мавжуд. Мазкур китоб ҳам бир неча марта араб тилида нашр этилган. Жумладан, 1868 йилда Калькуттада, 1869, 1872, 1879 йилларда Истанбулда, 1872 йилда Булакда, 1985 йилда Дамашқда асарнинг араб тилидаги замонавий наشري амалга оширилган. Шунингдек, юртимизда ҳам асарнинг ўзбек тилидаги наشري амалга оширилиб, кенг жамоатчиликка етиб борган.

“Қуррат ал-уъюн ва мифроҳ ал-қалб ал-махзун” (“Кўзларнинг қувончи ва махзун қалбнинг шодлиғи”) асари. Мазкур асар Шаъронийнинг “Китоб мухтасар ат-тазира” (“Қисқа тазира ҳақида китоб”) асарига ҳошия тарзда ёзилган [6. 3/545-546].

Усул ад-дин (калом) илмига оид асарлари қаторида Абу Лайс Самарқандийнинг “Баён ақида ал-усул” (“Асосий ақида баёни”) асарини келтириш лозим. Самарқандий ушбу асари калом илмига оид бўлиб, у яна “Усул ад-дин” (“Диннинг асоси”) номи билан ҳам машҳур. Бунга калом илми мазкур даврда “усул ад-дин” номи билан номлангани ҳам сабаб бўлган.

Мазкур асар Индонезия, Малайзия ва Африка минтақасида аҳли сунна вал жамоа ақидасини жамлаган манба сифатида кенг ёйилган. Асар ҳақидаги маълумотларни А.В.Жуйнболл 1881 йилда Лейденда чоп этган рисоласида айтиб ўтади.

Олимнинг “Асрор ал-вахий” (“Ваҳийнинг сир-асрорлари”), “Рисола фи ал-маърифа ва иймон” (“Иймон ва маърифат (Аллоҳни таниш) ҳақида рисола”), “Рисола фи ал-ҳикам” (“Ҳикматлар ҳақида рисола”), “Қут ан-нафс фи маърифа ал-аркон ал-хомс” (“Беш арконни билишда нафснинг озукаси”) асарлари ҳам Абу Лайс Самарқандийнинг ушбу соҳаларда етук олим бўлганини кўрсатади.

“Шарҳ ал-фикҳ ал-акбар” (“Қатта фикҳнинг шарҳи”) асари. Мазкур асар Абу Ҳанифанинг “ал-Фикҳ ал-акбар” асарига ёзилган шарҳ хисобланади. Баъзи манбаларда “Шарҳ ал-фикҳ ал-абсат” номи билан ҳам зикр этилган. Бунга Абу Ҳанифанинг шогирди Абу Мутиъ Балхий устозининг китобини шу номда зикр этгани сабаб бўлган. “Шарҳ ал-фикҳ ал-акбар”да мотуридий мактаби вакилларига оид жумлалар учрасада, тадқиқотчи Ханс Даибери уни Абу Лайс Самарқандий қаламига мансуб эканлигини таъкидлаган.

“Уқубат аҳл ал-кабоир” (“Гуноҳи кабира аҳлининг оқибатлари”) асари. Абу Лайс Самарқандийга нисбат берилган мазкур асар Мустафо Абдулкарим Ато томонидан 1983 йил Байрутда ва 1989 йил Бағдодда нашр этилган.

Юқорида зикр этилган асарлар сони ва мавзуларидан келиб чиқиб айтиш мумкинки, Абу Лайс Самарқандий ўз даврининг ислом илмларида етук олимларидан бири бўлган. Олим қайси соҳада фаолият олиб бормасин, унинг қарашлари ва соҳага оид китоблари мазкур соҳа ривожига улкан ҳисса қўшган. Хусусан, фикҳ илми борасида олим ҳанафий фақиҳлар табақасининг “Мужтаҳид ал-масоил” (“Масалалардаги мужтаҳид”)лар табақасига мансуб бўлиб, ўз даврининг ижтимоий-диний ҳаётида мавжуд масалаларга ечим топа билган. Ҳанафий фикҳига оид мухтасар китоб таълим этиш системасига асос солган, хилоф илми ва ундаги масалаларни баён этишда биринчилардан бўлиб асар таълиф этган. Шунингдек, мазҳаббошиларнинг ижтиҳодлари ва кейинги аср фақиҳларининг қарашларини бир соҳага жамлаган матн ёзиш услубини ҳанафий фақиҳлари орасида биринчи бўлиб ўзининг “ан-Навозил” асари орқали бошлаб берган.

Абу Лайс Самарқандийнинг калом илмидаги қарашлари Абу Ҳанифа ва унинг шоғирдларининг ханафий ақидаси борасидаги таълимотларини давом эттирган ҳамда мотуридийлик таълимоти вакиллариининг фикрлари билан ҳамоҳанг бўлган. Олимнинг калом илмига оид мероси ва уларда баён этилган масалалар моҳияти бунга яққол мисол бўлади.

Жумладан, Самарқандийнинг “Баён ақида ал-усул” (“Ақида қоидаларининг баёни”) асари бизгача етиб келган бўлиб, мазкур асарда ханафий-мотуридий ақидаси очиқ берилган. Ушбу асар кичик рисола кўринишида бўлиб, унинг муаллифи борасида турли хил қарашлар мавжуд. Жумладан, Броккелман, Шахт ва Фуат Сизгин каби тадқиқотчилар рисолани Абу Лайс Самарқандий қаламига мансуб деб, айтсалар, В.Жуйнболл ва Ф.Кернлар Лондондаги Британия музейида (№ 871 рақам остида) сақланаётган қўлёзма нусхасида рисола муаллифи Муҳаммад Самарқандий деб келтирилганини таъкидлайдилар. Шунга қарамадан, бошқа қўллаб қутубхоналардаги нусхаларида рисола Абу Лайс Самарқандий томонидан айтилиб, ёзилгани келтирилган.

Ушбу рисола қўлёзмаларида “Рисола усул ад-дин”, “Ақида ал-усул” ва “Ақида” номлари билан зикр этилган. Мазкур асар ўн олти та масалани ўз ичига олиб, унда имоннинг еттита шарти ва у билан боғлиқ масалалар савол-жавоб тарзида баён этилган кичик рисола саналади. Рисола “Шайх, имом, ажал, зоҳид Абу Лайс Муҳаммад ибн Абу Наср Иброҳим Самарқандий айтади: Сендан “Имон нима?” деб сўраса”, – сўзлари билан бошланади [8, В. 1b.]. Ундан сўнг Аллоҳга имон келтириш борасидаги масала келтирилиб, унда Аллоҳнинг “Воҳид”, “Фард”, “Самий”, “Басир”, “Холлақ” каби сифатлари баён этилган. Кейинги масалада фаришталарга имон келтириш ҳақида сўз боради. Унда фаришталарнинг мартабалари, фаришталарнинг сақловчи, қўриқловчи, ёзиб боровчи, ваҳий олиб келувчи каби турлари зикр этилиб, улар Аллоҳ таолонинг хос махлуқотлари эканлиги, еб-ичиш ва шаҳватдан холи, Аллоҳнинг зикри ва буйруқларини адо этиш билан машғул бўлиши айтилади. Уларга муҳаббатли бўлиш имон шартларидан бири бўлиб, баъзиларига имон келтириб, баъзиларини инкор этиш куфр саналиши таъкидланади.

Кейинги масала илоҳий китобларга имон келтиришга бағишланган. Унда Аллоҳ таоло ўз бандаларидан танлаган кишилари, яъни

набийларига китоб нозил қилгани, уларда ҳеч қандай шак ва ноқизлик йўқлиги, Аллоҳнинг каломи эса қадим ва махлуқ эмаслиги ҳақидаги фикрлар келтириб ўтилган. Ким агар китобга ёки унинг бирор ояти ё сўзига шак келтирса, натижаси куфрга олиб келишидан огоҳлантирилган.

Самарқандий Аллоҳ таоло томонидан юборилган китоблар сони ҳақида тўхталиб, набийларга 104 китоб нозил қилингани, улардан 100 таси саҳифалардан иборат эканлигини айтади. Мавзу давомида Шис алайҳиссаломга 50 саҳифа, Идрис алайҳиссаломга 30 саҳифа, Иброҳим алайҳиссаломга 10 саҳифа, Мусо алайҳиссаломга 10 саҳифа, Таврот китобини Мусо алайҳиссаломга, Инжилни Исо алайҳиссаломга, Забурни Довуд алайҳиссаломга ҳамда Муҳаммад (с.а.в.)га Қуръонни нозил этилганини зикр этади [8, В. 1b.-2a].

Навбатдаги масала набийларга имон келтириш масаласи бўлиб, унда пайғамларнинг биринчиси Одам алайҳиссалом, охиргиси Муҳаммад (с.а.в.) экани, барча набийлар Аллоҳ таоло томонидан танланган, маълум бир ишларга амр қилинган, ягона Аллоҳга имон келтиришга чақирилгани, уларнинг ҳаммалари катта-кичик гуноҳлардан маъсум эканлиги, уларга муҳаббатли бўлиш иймон шартларидан бири бўлиб, улардан баъзиларини ёки бирортасини инкор этиш куфр эканлиги каби масалалар батафсил баён этилган.

Самарқандий кейинги масалада Одам, Нух, Мусо, Иброҳим, Исо ва Муҳаммад алайҳиссаломлар янги шариат билан келгани ҳамда Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васаллам олиб келган шариат аҳкомлари қолган барча шариатларни бекор қилишини таъкидлайди.

Набийларнинг сони навбатдаги масалада баён этилиб, у ҳақида: “Бизнинг наздимизда уларнинг адади 124 мингга ташкил этади”, – дейилган. Кейинги масалада эса 300 та набий ва 13 та расул юборилганлиги таъкидланган. “Биз учун уларни исмларини билиш ёки билмаслик шарт қилинганми?” деган саволга, Аллоҳ таолонинг “Улардан кимнингдир қиссасини сенга айтдик ва улардан кимнингдир қиссасини сенга айтмадик” (Ғофир сураси, 78-оят) сўзига мувофиқ Қуръони карим ва ҳадиси шарифда исмлари зикр этилган набийларни билиш ва исмлари зикр этилмаганлари билан машғул бўлмаслик лозимлиги баён этилган [8, В. 2a.].

Навбатдаги масала Қиёмат ва охират кунига имон келтириш ҳақидаги савол

билан бошланади. Унинг жавоби эса Самарқандий: “Аллоҳ таоло қиёмат кунда жаннат ёки жаҳаннамдагилардан ташқари барча махлуқотларни ҳалок қилади. Сўнгра бандаларнинг амалларини ҳисоб қилиш учун уларни қайта тирилтириб, бир жойга жамлайди. Улар адолат билан ҳисоб-китоб қилиниб, икки тоифага ажратилади. Мўминлар жаннатга кириб, у ерда абадий қоладилар. Кофирлар эса жаҳаннамга кириб, у ерда абадий қолади. Ким агар қиёмат қоим бўлиши ва у кунда содир бўладиган нарсалар ҳақида шак келтирса, куфр бўлади”, – дея таъкидлайди.

Қадарга имон келтириш қандай бўлади? деган саволга кейинги масалада жавоб берилган. Унда олим: “Аллоҳ махлуқотларни яратиб, уларни тўғри йўга йўллаган. Тақиқларни тарк этишга буюрган. Лавҳ ва қаламни яратиб, иккисига бандаларнинг амалларини ёзишни амр этган. Банданинг итоати Аллоҳ таолонинг азалий ризоси билан бўлади. Банданинг исёни (итоатсизлиги) эса Аллоҳнинг қазоси ва қудрати билан юзага келади. Аммо унда Аллоҳнинг ризоси бўлмайди”, – деб айтади [8, В. 2b].

Кейинги масалада иймонни жузларга бўлиниши ёки бўлинмаслиги муҳокама этилади. Унда имон Аллоҳнинг ва инсонларнинг наздида жузларга бўлинмаслиги, инсон қалб, руҳ ва жасаддан иборат бўлгани каби имон ҳам бўлинмас нарса экани келтирилган.

Навбатдаги масала ҳам иймон борасида бўлиб, унда иймоннинг асли нима эканлиги ҳақида сўз боради. Иймоннинг асли ҳақида Самарқандий: “Иймон тавҳид (Аллоҳнинг ягоналигини тан олиш)дан иборатдир”, – деб таъкидлайди.

15-масалада намоз, рўза, закот, фаришталарга, китобларга, расулларга, яхши ва ёмон қадарга, улардан бошқа буйруқ ва қайтариқларга муҳаббат қилиш ҳам иймон саналадими? деган саволга олим “Имон бу тавҳид бўлиб, ундан бошқалари имоннинг шартлари ҳисобланади”, – деб жавоб берган [8, В. 3a].

Асардаги охириги масала ҳам иймон ҳақида бўлиб, унда имон махлуқ ёки махлуқ эмаслиги борасидаги қарашлар баён этилган. Абу Лайс Самарқандий “Иймон ҳидоят, тасдиқ ва иқрордан иборат. Ҳидоят махлуқ эмас. Аммо иқрор ва тасдиқ (бандаларнинг феъли билан содир бўлгани учун) махлуқ бўлади. Аллоҳ таоло “Ҳолбуки, сизни ҳам, қилган нарсаларингизни ҳам Аллоҳ яратган-ку?!” (Соффот сураси, 96-ояти) деган”, – дея таъкидлайди.

ХУЛОСА

Юқорида зикр этилган асарлар сони ва мавзуларидан келиб чиқиб айтиш мумкинки, Абу Лайс Самарқандий ўз даврининг ислом илмларида етук олимларидан бири бўлган. Олим қайси соҳада фаолият олиб бормасин, унинг қарашлари ва соҳага оид китоблари мазкур соҳа ривожига улкан ҳисса қўшган.

Абу Лайс Самарқандийнинг калом илмидаги қарашлари Абу Ҳанифа ва унинг шогирдларининг ҳанафий ақидаси борасидаги таълимотларини давом эттирган ҳамда мотуридийлик таълимоти вакиллариининг фикрлари билан ҳамоҳанг бўлган. Олимнинг калом илмига оид мероси ва уларда баён этилган масалалар моҳияти бунга яққол мисол бўлади.

Олимнинг фикҳ борасида ёзган асарлари Мовароуннаҳр ҳанафий фикҳ илми ривожига улкан ҳисса қўшган бўлса, унинг калом илмига оид маънавий мероси мотуридийлик таълимоти ривожига муҳим ўрин тутиб, аҳли сунна ақидасини мустаҳкамлаш ва инсонларни тўғри эътиқодда бўлишларини таъминлаган.

Фойдаланилган манба ва адабиётлар рўйхати

1. Абу Лайс Наср ибн Муҳаммад ибн Иброҳим Самарқандий. Уюн ал-масоил фи фуруъ ал-ҳанафия / Муҳаммад Нохий таҳқиқи остида. – Байрут: Дор ал-кутуб ал-илмия, 1998. – 229 б.
2. Абулфидо Зайнуддин Қосим ибн Қутлубуго Судуний. Тож ат-тарожим. – Байрут: Дор ал-калам, 1992. – 568 б.
3. Абу Лайс Наср ибн Муҳаммад ибн Иброҳим Самарқандий. Тафсири Самарқандий (Баҳр ал-улум) / Закариё Абдулмажид Нутий ва бошқалар таҳқиқи остида. – Байрут: Дор ал-кутуб ал-илмия, 1993. – Ж 1. – 600 б.
4. Абу Лайс Наср ибн Муҳаммад ибн Иброҳим Самарқандий. Уюн ал-масоил фи фуруъ ал-ҳанафия / Муҳаммад Нохий таҳқиқи остида. – Байрут: Дор ал-кутуб ал-илмия, 1998. – 229 б.
5. Абу Лайс Самарқандий. Мухлатиф ар-ривоя / Абдурахмон ибн Муборак Фараҳ таҳқиқи остида. – Ар-Риёз: Мактаба ар-рушд, 2005. – 2221 б.
6. Мухйиддин Ибн Муҳаммад Абдулқодир Ҳанафий. Жавоҳир ал-музия фи табақот ал-ҳанафия. – Ар-Риёз: Дор ал-улум, 1993. – Ж 3. – 686 б.
7. Ҳожи Халифа Мустафо бин Абдуллоҳ. Кашф аз-зунун ан асомий ал-кутуб вал фунун. – Байрут, Ливан: Дор ихё ат-турос ал-арабий, 2008. – Ж 2. – 559 б.
8. Абу Лайс Наср ибн Муҳаммад ибн Иброҳим Самарқандий. Рисола усул ад-дин. Лондон: Британия музейи. Қўлёзма. №. 871. – В. 1b-3a.